

UDK: 343.11+929 Pfeffer L. (497.6) “ 1914 ”

DOI:10.51237/issn.2744-1172.2023.52.105

Izvorni naučni rad

Primljen: 24. 9. 2023

Prihvaćen: 13. 11. 2023

dr. sc. Željko Karaula

Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički

rad HAZU u Bjelovaru, Bjelovar, Republika Hrvatska

historik2000@gmail.com

Sudski istražitelj Leo Pfeffer i njegova “Istraga u Sarajevskom atentatu”

Sažetak: U radu se na osnovu arhivskih izvora, primarne i sekundarne literature (memoari, objavljeni izvori i dr.) te novinskih članaka donosi životopis suca istražitelja u Sarajevskom atentatu na austrijskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda 1914. godine Lea Pfeffera, te kritički propituje i analizira njegova knjiga “Istraga u Sarajevskom atentatu” i reakcije na nju u tadašnjoj javnosti, ali i suvremenoj historiografiji. Knjigu je Pfeffer napisao 23 godine kasnije od događaja iz 1914. godine, a izašla je 1938. godine u izdanju zagrebačke Nakladničke kuće “Nova Evropa”.

Ključne riječi: životopis, Sarajevski atentat, istraga, Leo Pfeffer, reakcije.

Abstract: Based on archival sources, primary and secondary literature (memoirs, published sources, etc.) and newspaper articles, the paper presents the biography of Leo Pfeffer, the investigating judge in the case of assassination of the Austrian heir to the throne Franz Ferdinand in 1914, and critically examines and analyzes his book “Investigation into the Sarajevo Assassination” and reactions to it in the public at the time, as well as in contemporary historiography. The book was written by Pfeffer 23 years after the events of 1914, and was published in 1938 by the publishing house “Nova Evropa” in Zagreb.

Key words: Biography, Sarajevo Assassination, Investigation, Leo Pfeffer, Reactions

Neće mi biti teško, sad kada sam se opet udubio u stvar, da – ostavljajući po stani sitničave lične objede i ubode – pokažem, koliko mi je nekada i sada stalo bilo jedino do istine u Sarajevskom atentatu. (Leo Pfeffer, Nova Evropa, br. 3., ožujak 1938.)

Sarajevski atentat je opširna i iscrpljujuća tematika koja fascinira današnje povjesničare i znanstvenike ovoga vremena, a vjerojatno i buduća pokoljenja znanstvene zajednice. Mnogo je različitih pogleda na fenomen atentata na austrougarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda i njegovu suprugu vojvotkinju Sofiju Chotek koji se odigrao krajem lipnja 1914. godine u glavnom gradu Bosne i Hercegovine – Sarajevu, tada u sastavu Austro-Ugarske. U posljednje vrijeme o uzrocima Prvog svjetskog rata, a posebno o Srpanjskoj krizi 1914. godine ponovo je otvorena rasprava, prije svega zahvaljujući knjizi “Mjesečari” australskog povjesničara Christophera Clarka u kojoj se iznose, manje-više, argumenti protiv pripisivanje krivnje bilo kojoj strani u sukobu odnosno vladi pojedinačno.¹ No, osim toga značajnog iskoraka, Clark je napravio i još jedan potez – stavio je jači naglasak (u odnosu na prijašnju literaturu) na ulogu Kraljevine Srbije u događajima koji su doveli do Sarajevskog atentata i Srpanjske krize. To s pažnjom navodi niz povjesničara, među njima i njemačka povjesničarka Annika Mombauer u svom djelu “Uzroci Prvog svjetskog rata. Kontroverze i konsenzus”, kada piše: “Dok je većina prijašnjih analiza uglavnom zaobilazila komplicirane pojedinosti atentata na Franju Ferdinanda, Clark ih stavlja u središte pozornosti. Po njegovom se tumačenju u diplomatskoj krizi koja je uslijedila nakon toga događaja, a koju izazvala želja Austro-Ugarske da isprovocira

¹ Christopher Clark, *The Sleepwalkers, How Europe went to War in 1914.*, Allen Lane, London, 2012.

rat sa Srbijom, Beograd pokazuje mnogo proračunatijim protagonistom nego što se da naslutiti iz mnogih tradicionalnih analiza.”²

U nedjelju 28. lipnja Sarajevo je bilo obasjano suncem. Franjo Ferdinand i njegova supruga grofica Sofija Chotek prisustvovali su prijemu u Gradskoj vijećnici, a zatim posjetili lokalni muzej. U Sarajevo su stigli s Ilidže, tada obližnjeg gradskog odmarališta, a kako bi se pridržavali programa, morali su dva puta prići Apelovim kejom, uz rijeku Miljacku. Prvi put da od stanice dođu do Vijećnice, a drugi put da iz Vijećnice krenu ka muzeju. Šestorica naoružanih muškaraca rasporedili su se duž obale, miješajući se s gomilom koja je došla pozdraviti nadvojvodu. Kad je svita od šest vozila prošla pored Muhameda Mehmedbašića, on je mislio da mu iza leđa stoji policajac i nije izvadio bombu, ali je to učinio Nedeljko Čabrinović, koji ju je bacio ka koloni automobila. Bomba se otkotrljala s automobila i pala na tlo, eksplodiravši pri prolasku sljedećeg vozila. Povrijeđeno je nekoliko ljudi. Bilo je 10:10 sati. Automobili su ubrzali, ostali uključeni u atentat nisu mogli pucati, a Čabrinović je uhićen nakon što je u bijegu skočio u Miljacku. Cijanid pomoću kojeg se htio ubiti nakon atentata, samo mu je spalio usta i grlo. Nadvojvoda nije želio pokazati strah i sa suprugom je prisustvovao prijemu u Gradskoj vijećnici, ali je ipak odlučeno da se izmijeni ruta posjete.

Prema memoarima Leona Bilińskog nastalim nakon atentata (*“Wspomnienia i dokumenty”*, I–II, 1924.–25.) koji je kao zajednički austrougarski ministar financija vodio i upravu u Bosni i Hercegovini kao civilni namjesnik stoji: *“(...) tijekom vožnje na automobil prjestolonasljednika bačena bomba, koja je ranila ađutanta. On je odmah odvezen u vojnu bolnicu i krenulo se dalje do gradske vijećnice, gdje se usred neugodnog raspoloženja, odvijalo najavljeno predstavljanje vlasti, deputacija itd. Nakon završetka tog službenog dijela posla, piše grof Rummerskirch,*

² Annika Mombauer, *Uzroci Prvog svjetskog rata: Kontroverze i konsenzus*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014., 11. Tvrdnja C. Clarka o ulozi Kraljevine Srbije u pripremi atentata i Srpanjskoj krizi izazvala je proteste kod srpskih povjesničara te je on za srpski prijevod svoje knjige čak revidirao neke svoje stavove.

prjestolonasljednik se obratio grupi u kojoj su bili Potiorek i komesar Gerde s pitanjem: “No, dakle što je s tim bombama? Ako se to ponovi, može li se mirno ići dalje.” (...) Prjestolonasljednik je očekivao odgovor od zemaljskog poglavara i glavnog zapovjednika vojske. I tada je, opisuje grof Rumerskirch, gospodin Potiorek uzviknuo: “Vaša carska Visost može se mirno voziti, ja za to preuzimam odgovornost.” Prjestolonasljednik je onda odgovorio: “Dobro, ali ćemo u tom slučaju prvo posjetiti ranjenog ađutanta, a tek onda idemo kod vas na doručak.” Tim riječima (...) nesretni je prjestolonasljednik izrekao smrtnu presudu sebi i ženi.”³

Kolona je krenula dalje s promijenjenom rutom putovanja. Apelovim kejom otišli bi do bolnice kako bi posjetili ranjene u napadu, odakle su krenuli u 10:45 sati. Međutim, nitko nije obavijestio vozača nadvojvodinog automobila o promjeni plana. Kada je stigao do ugla ulice na kojoj se nalazila radnja Moritza Schillera, skrenuo je, iako nije trebao. Ondje je stajao Gavrilo Princip noseći svoj poluautomatski pištolj – M 1910 Browning – koji je dva puta opalio usmrтивši nadvojvodu F. Ferdinanda i njegovu suprugu. Biliński opisuje taj trenutak: “Tada se dogodila neobična stvar, gotovo nevjerojatna. Odmah u trenutku kada je prvo vozilo s gradonačelnikom i šefom policije prošlo desni ulaz od obale, na sjever prema ulici Franje Josipa; zemaljski poglavar, opazivši “zabunu”, naredio je da se stane kako bi dozvao prvo vozilo natrag. Baš u tom trenutku do auta se, koji je stajao na uglu ulice Franje Josipa, približio mladi, osamnaestogodišnji Princip i dvama hicima iz brauninga smrtno ranio prjestolonasljednički par. Potiorek, stojeći na desnoj strani svoga auta, nije vidio atentat, već je samo čuo hitac. Na papučicu auta stao je Rumerskirch, ali nažalost s lijeve strane i nije mogao učiniti ništa, vidjevši opasnost koja se približavala. Prjestolonasljednički par je ostao nepomičan na svojim sjedalima. (...) zemaljski poglavar odmah nakon hitaca naredio povratak i da se ide prema konaku, gdje je doznao o smrti

³ Leon Biliński, *Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilińskog*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2004., 96-97.

priestolonasljedničkog para tek kada im je uputio poziv da izađu iz automobila i krenu na doručak.”⁴

Atentator na austrijskog prijestolonasljednika i njegovu suprugu bio je mladi bosanski Srbin Gavrilo Princip. On je bio dio grupe šest bosanskih atentatora zajedno s Nedeljkom Čabrinovićem, Vasom Čubrilovićem, Cvjetkom Popovićem, Muhamedom Mehmedbašićem i Trifkom Grabežom kojom je koordinirao Danilo Ilić. Svi osim jednog bili su bosanski Srbi i članovi revolucionarne skupine koja je kasnije postala poznata kao “Mlada Bosna”. Generalno, politički cilj atentata bio je oslobođanje Bosne i Hercegovine od austrougarske vlasti i uspostava zajedničke južnoslavenske države. Atentat je ubrzao Srpanjsku krizu koja je dovela do objave rata Austro-Ugarske Srbiji i početka Prvog svjetskog rata. Ubojicama je pomogla “Crna ruka”, srpska tajna nacionalistička skupina pod vodstvom Dragutina Dimitrijevića, tadašnjeg načelnika vojno-obavještajnog odjela Glavnog stožera Srbije, kao i major Vojislav Tankosić i Rade Malobabić, srpski agenti. Tankosić je atentatore opskrbljivao bombama i pištoljima te ih je obučavao njihovom korišćenju. Svi ovi detalji nisu se tada znali, oni su se tek trebali otkriti.⁵

Treba napomenuti da cilj ovoga rada nije pružanje određene znanstvene studije o navedenim događajima jer o tome postoji skoro nepregledna literatura. Radi se, zapravo, o analizi i o historiografskom uvidu u određeni povijesni izvor (koji ima oblike i odlike memoara), a koji je napisan 1938. godine. Radi se o knjizi “Istraga u Sarajevskom atentatu”. Navedena knjiga nam pruža jednu vrlo detaljnu sliku tadašnjih događaja, naravno, iz subjektivne vizure svoga autora. Pisac ove knjige koji je odigrao ključnu ulogu u otkrivanju sudionika, ciljeva i namjera atentatora bio je sudski istražitelj Leo Pfeffer tada zaposlen u Okružnom sudu u Sarajevu, uz

⁴ Biliński, *Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilińskog*, 98.

⁵ Literatura o Sarajevskom atentatu 1914. godine je ogromna te ovdje navodimo samo dva djela u kojima se nalaze i šire bibliografske jedinice o tom događaju na lokalnoj i europskoj razini. Ovaj uvodni pasus je napisan uz pomoć te literature. Radoslav GAČINOVIĆ, *Mlada Bosna*, Medija centar Odbrana, Beograd, 2014., Ian KERSHAW, *Do pakla i natrag. Europa 1914.-1949.*, Fraktura, Zagreb, 2017., 24.-34.

naravno cijeli tamošnji pravosudni i policijski aparat koji je sudjelovao u istrazi. Ova knjiga koja govori o tim dramatičnim danima u ljeto 1914. godine koji su potresli svijet, u ovom radu će biti obrađena korišćenjem, dakle, one literature koja se, što izravno što neizravno, bavi ličnošću suca istražitelja Lea Pfeffera i tijeka njegove istrage te kasnijih reperkusija i tumačenja te istrage i njenih zaključaka u dužem vremenskom trajanju. Rad između ostaloga želi, također, u granicama mogućnosti, osim pružanja detaljne Pfefferove biografije, odgovoriti i na pitanje: koliko je knjiga Lea Pfeffera “Istraga u Sarajevskom atentatu” relevantan izvor za proučavanje uzroka Prvoga svjetskoga rata, te jesu li je povjesničari Prvoga svjetskog rata dovoljno koristili u svojim istraživanjima.

Leon (Leo) Pfeffer rođen je u Novom Vinodolskom 24. srpnja 1877. godine. Njegov otac Josip Pfeffer rođen je u Rijeci (Fiume) 19. ožujka 1847. godine, a njegova majka, Franzisca Battagliarini, talijanskog podrijetla, je također Riječanka rođena 20. lipnja 1854. godine.⁶ Prema podacima iz “Karlovačkog leksikona” Pfefferov otac, Josip Pfeffer, bio je pravnik i gradski sudac.⁷ Iako ni za to nema preciznih dokaza (Leo Pfeffer se tijekom svoga života izjašnjavao Hrvatom-katolikom), može se ipak pretpostaviti židovsko podrijetlo obitelji Pfeffer. Naime, neposredno nakon Prvog svjetskog rata pisci i sudionici atentata pisali su o Pfefferu kao Židovu. Tako je npr. Borivoje Jevtić, napisao u svojim sjećanjima da je Pfeffer došao u Bosnu kao “mađarski ili austrijski Jevrej, jedan od najobičnijih karijerista koje je Austrija na buljuku slala u Bosnu”.⁸ Pomutnju u njegov životopis je početkom 1980-ih godina

⁶ Državni arhiv Rijeka (HR-DARI), fond 275, Zbirka matičnih knjiga s primorsko-goranskog područja, Istre i Kvernierskih otoka, K 4., Matična knjiga rođenih Novog Vinodolskog. Osobnik Leon Pfeffer, Arhiv Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža (ALZMK), natuknica Leo Pfeffer. Leo Pfeffer je umro u Karlovcu 9. X. 1952. godine. Vidi i: Slavica BAKIĆ, Leon Pfeffer – sudac istražitelj Sarajevskog atentata, *Sušačka revija*, br. 91-92., 2015. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=91-92&C=8> (pristup ostvaren 1. IX. 2023.)

⁷ *Karlovački leksikon*, Školska knjiga, Zagreb, 2008., 455.

⁸ Leo Pfeffer, Kako sam vodio istragu u Sarajevskom atentatu, *Nova Evropa*, br. 3., 1938., 110.

unio austrijski romanopisac Milo Dor (Milutin Doroslavac) koji je napisao romansiranu knjigu o atentatu u Sarajevu 1914. godine ("Der letzte Sonntag")⁹ po kojoj je kasnije napravljena i poznata kazališna predstava za 70-godišnjicu Sarajevskog atentata gdje su Pfeffer i njegova obitelj prikazani kao Židovi, a njegova supruga kao Srkinja s niz drugih netočnosti.¹⁰ Zbog toga je reagirala kćerka Lea Pfeffera, Danica Živković koje je iznijela niz primjedbi, odnosno, podatke: da je obitelj Pfeffer bila katolička obitelj porijeklom iz Moravske koja se doselila u Rijeku (Fiume) gdje je njen pradjed Antun Pfeffer otvorio "bojadisaonu", dok je njegov sin Josip Pfeffer završio pravo i radio kao sudac u nizu mjesta u Hrvatskom primorju poput Novog Vindolskog gdje je rođen i njegov sin Leo Pfeffer. Nakon toga je obitelj živjela u Senju.¹¹

Nedefinirane godine, najvjerojatnije krajem 19. stoljeća obitelj Pfeffer preselila se u Karlovac, gdje je Leo otac Josip postao gradski sudac. Leo Pfeffer je u Karlovcu završio gimnaziju, a nakon nje upisuje Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Pfeffer navodi da za vrijeme studija nije imao dovoljna financijska sredstva te je za vrijeme studija radio u odvjetničkim kancelarijama u Zagrebu kod odvjetnika dr. Antuna Rojca, a u Karlovcu kod dr. Bože Vinkovića.¹² Pomalo pretenciozno Pfeffer navodi da je u Karlovcu 1899. godine zajedno sa dr. Vinkovićem pokrenuo list "Karlovački glasnik", "koji je propagirao ideje tadanjih naprednjaka, zagovarajući slogu Srba i Hrvata, zbog čega je po nama udarao tadanji starčevićanski list 'Svjetlo' [koji je uređivao od nas mnogo sposobniji novinar Lopašić]", iako je vidljivo iz toga lista, koji je izlazio do 1903. godine, da je Pfeffer mogao imati ulogu samo mlađeg suradnika toga

⁹ Milo Dor, *Der letzte Sonntag* – Bericht über das Attentat in Sarajewo, Wien-München, 1982.

¹⁰ Predstava se zvala *Snimke iz Sarajeva* koju je režirao njegovog sin Milan Dor i Stephan Lacko. Predstava je premijerno izvedena 3. travnja 2014. u Theater in der Josefstadt u Beču.

¹¹ Danica Živković, Izmjenjena biografija, *Danas*, br. 112., 9. IV. 1984., 42. *Mjesečnik Pravnčkog društva u Zagrebu*, knjiga VI, Tiskom Dioničke tiskare, Zagreb, 1880., 19. Ovdje se navodi da je Josip Pfeffer 1878. godine bio kotarski pristav u Novom Vinodolskom.

¹² Leo Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Nova Evropa, Zagreb, 1938., 9.

lista.¹³ Godine 1901. ženi se Idom Salamon, kćerkom poznatog židovskog karlovačkog trgovca i gradskog zastupnika Josipa Salamona, s kojom je u braku do 1914. godine imao pet kćeri: Zoru, Jelku, Leu, Idu i Danicu. Najstarija Zora je 1914. godine imala 11 godina, a najmlađa Danica jednu godinu.¹⁴ Izgleda da je nakon završetka studija jedno od prvih mjesta dobio kao sudski pristav (prislušnik) u Bihaću, da bi nakon toga bi prebačen u Bosanski Petrovac.¹⁵ U svom životopisu iz 1918. godine, Pfeffer navodi da je došao u Bihać “kao djak naprednjak” te bio razočaran kada je tamo zatekao većinu činovnika Slavena i manjinu Nijemaca, a koji su vladali u gradu posebno u javnom društvu u tzv. Beamter-Kasinu. On je iz revolta s prijateljima naprednjacima, kako sam navodi, “srušio te ljude i njihov kasino” i po kazni nakon toga biva prebačen u Bosanski Petrovac. I ovdje je, kako tvrdi, radio na prosvjetljavanju naroda “učio ga da čita i branio ga od visoke gospode” što mu je uzeto kod vlasti kao krimen te uskoro biva opet premješten, sada u Bosansku Krupu.¹⁶ Godine 1912. umrla je Pfefferova majka u Karlovcu te se u lokalnom listu “Karlovac” navode pripadnici obitelji Pfeffer.¹⁷

U jesen 1912. godine Leo Pfeffer stupio je na novu dužnost na Okružnom sudu u Sarajevu kao sudski istražitelj. Prema navodima zagrebačkog

¹³ *Karlovački glasnik* (digitalizirane novine), <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=eeafa5f7-1c55-4656-bfb0-a7198ca13747> (pristup ostvaren 1. IV. 2023.). Pfeffer se ne spominje u uredništvu lista.

¹⁴ *Karlovački glasnik*, br. 48., 30. XI. 19101., 3., Danica Živković, *Izmjenjena biografija, Danas*, br. 112., 9. IV. 1984., 42.

¹⁵ Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, 9-10.

¹⁶ Arhiv Tuzlanskog kantona (ATK), Narodno vijeće Tuzla, br. 464/1918. Pismo Pfeffera Narodnom vijeću grada Tuzle, 19. XI. 1918. Zahvaljujem dr. sc. Adnanu Jahiću što mi je ustupio dokumente o Pfefferovom boravku u Tuzli i njegovoj obrani pred Narodnim vijećem grada Tuzle nakon rasula Austro-Ugarske.

¹⁷ U listu “Karlovac” od 26. listopada 1912. spominje se vijest da je preminula Franziska Pfeffer, Leova majka: “Fanny Pfeffer rođj. Battaglierlni supruga g. Josipa Pfefferaa, branitelj u kaznenim stvarima u Karlovcu, preminula je 18. o. mj. na Biječi u dobi od 57. god. U pokojnici, koja se je odlikovala osobitom dobrotom i ljubezljivosti naprama svakomu, oplakuju uz ožalošćenoga supruga svoju dobru i nježnu majku Leo Pfeffer, sudb. pristav, Mariana Petrović rođj. Pfeffer te Božici, Hinko i Josip Pfeffer, potonji stud. Pbil.” Fanny Pfeffer, *Karlovac*, br. 31., 26. X. 1912., 3.

lista "Obzor" nakon premještanja u Sarajevo "tu mu je povjeren tiskovni referat i političke istrage u kojima je pokazao veliku spremu. U zimi godine 1913. vodio je poznatu istragu protiv Jove Jagličića radi uhođarstva i već onda pribrao obilan materijal za velikosrpsku propagandu, a to poznavanje predmeta i uvažena sprema doniješe mu priznanje te mu je povjerena i istraga proti Principu i drugovima."¹⁸ Navodno su mnogi u Okružnom sudu u Sarajevu bili protiv njegova imenovanja sucem-istražiteljem u tom procesu kao "državni nadodvjetnika Holander, baun Collas, Gerda i mađarski policajni agenti jer nisu imali u mene povjerenja. Nije im uspjelo". Prema Pfefferu ključnu ulogu u njegovom imenovanju odigrao je sudac predsjednik Ilnicki "veliki prijatelj Srba" koji je u njemu prepoznao pravednog suca.¹⁹ S obzirom na to da Pfeffer ovo pismo piše u studenom 1918. godine u Tuzli, u svoju obranu nakon što je Austro-Ugarska već nestala sa scene, mnoge njegove izjave treba uzeti s znatnom rezervom. On dalje navodi da je već tada atentatore "vidio kao junake", da je austrijsko-mađarski režim u BiH želio optužiti cijeli srpski narod u Bosni kao izdajnički, te da on tada preporučuje atentatorima da krivnju preuzmu na sebe "kao mučenici ideje" i slično. Napominje da je kod rasprave o atentatu sudjelovao kao izaslanik Vlade te je dnevno slao izvješća s rasprave. Svoju naknadnu istragu protiv srpskih društava u BiH i srpske inteligencije koja je bila upetljana u atentat i "veleizdaju" on tumači da se toga morao primiti jer da nije "došli bi mnogo gori od njega". Uglavnom, mnogi navodi iz pisma izgledaju naglašeno patetično i dosta neuvjerljivo, iako vjerojatno u tome i ima nekih dijelova koji su istiniti.²⁰

U rukopisu, koji je 23 godine nakon okončanja procesa predao u redakciju zagrebačke "*Nove Evrope*" i koji je otisnut 1938. godine u Zagrebu, Leo Pfeffer je pokušao javno predstaviti vlastito tumačenje pitanja uzroka i odgovornosti za atentat i Prvi svjetski rat. Svjestan okolnosti u

¹⁸ Atentat u Sarajevu pred sudom. Rasprava protiv Principa i drugova, *Obzor*, br. 285., 15. X. 1914., 2.

¹⁹ ATK, Narodno vijeće Tuzla, br. 464/1918. Pismo Pfeffera Narodnom vijeću grada Tuzle, 19. XI. 1918.

²⁰ ATK, isto.

kojima se pokrenula i provodila istraga, Pfeffer je tada, i nakon okončanja procesa, ostao u uvjerenju da “Sarajevski atentat nije izazvao rat”. I on je, kao i njemu bliski ljudi koji su pratili ranija zbivanja, bio zapanjen viješću iz novina da će Franjo Ferdinand posjetiti Sarajevo na Vidovdan – vjerski praznik Sv. Vida u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, koji se slavi 28. lipnja.²¹

Pfeffer, kako je opisao u svojoj knjizi “Istraga u Sarajevskom atentatu”, toga dana se slučajno našao na ulici kada je Nedjeljko Čabrinović bacio bombu na kolonu automobila koja je pratila prijestolonasljednika. Bio je svjedokom toga čina, a onda je dobio zadatak da ispita mladog atentatora. U međuvremenu, odjeknuli su i pucnji koje je ispalio Gavrilo Princip pa je Pfefferu dat zadatak da ispita motive koji su ovu dvojicu mladića i njihove pomagače naveli na ovaj čin. Taj najteži, najnaporniji i najnezahvalniji posao u životu, Pfefferu je, kako je sam napisao, zapečatio sudbinu života. Nakon Čabrinovića, samo nekoliko sati kasnije, Gavrilo Princip, još ošamućen od cijanida i sav u modricama i ogrebotinama od napola završenog linča u Ulici Franje Josipa, doveden je pred Pfeffera. “Mladi ubojica”, prisjetio se kasnije sudac, “bio je mršav, žućkast, uglatih crta lica”. Nakon što je preslušao sve osumnjičenike i svjedoke i prikupio sav dokazni materijal, Pfeffer koji je čvrsto odlučio povjerenu istragu provesti posve objektivno, tražeći istinu do krajnjih granica, koliko je god bilo moguće, ipak nije došao do “istine” koja se od njega tražila – da iza mladića stoji službena Srbija, koju je Austro-Ugarska na taj način željela uvući u rat. To ga je na kraju stajalo i karijere u pravosuđu. Također Pfeffer, kako to navode King i Woollmans, koji je prikupljao dokaze u Sarajevu, ustvrdio je da su neizravno izvjesni neimenovani, visoki austrijski dužnosnici, namjerno omogućili atentat tako što su ignorirali

²¹ Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, 23. Osim njih bili su tom viješću iznenađeni i atentatori i njihovi pomagači. Tako Vaso Čubrilović piše: “Ako je netko od austrijskih vojnih ili političkih krugova htio da posjet prijestolonasljednika na Vidovdan 1914. iskoristi kao izazivanje, bolji dan nije mogao izabrati”. Hrvatski državni arhiv (HR-HDA), osobni fond Bogdan Krizman, fond 1049., kut. 29., “Iz neobjavljene studije Vase Čubrilovića “Srbija i Austrija u 19. stoljeću”.

mjere opreza. Slično je zborio i sarajevski nadbiskup Josip Stadler koji je ljutito rekao da je mislio da su Franz Ferdinand i Sofija "namjerno poslani pred revolvere atentatora".²² Osim toga, Pfeffer svjedoči povodom protusrpskih demonstracija u Sarajevu da je zamijetio da su ti demonstranti izišli iz policijske postaje s parolama i slikama mrtvog prijestolonasljednika, možda i na nagovor Oskara Potioreka, koji je 1910. godine postao najprije vojnim inspektorom sa sjedištem u Sarajevu, da bi iduće 1911. godine postao vojnim guvernerom Bosne i Hercegovine. Potiorek je snosio glavnu odgovornost za sigurnost prijestolonasljednika F. Ferdinanda u Sarajevu te je očito doživio fijasko.²³

No, kako bilo da bilo, nakon što je Čabrinović bacio bombu na nadvojvodin automobil, počela je istraga koju je Józef Ilnicki, predsjednik Okružnog suda u Sarajevu, dao u ruke istražitelja Lea Pfeffera. Austrougarske vlasti su očekivale kako će se u istrazi pokazati povezanost službenog Beograda s atentatom, međutim, do toga nije direktno došlo. Pfeffer u svojoj knjizi u uvodnom dijelu iznosi cijeli politički kontekst u Monarhiji, detaljno opisuje prilike na Balkanu, osobito u Bosni i Hercegovini. Detaljno i slikovito iznosi pojedinosti i događanja za vrijeme istrage, pri čemu navodi i citate svih relevantnih u istrazi. Kako nije dokazao izravan utjecaj Srbije u atentatu, smatralo se da je pomalo naklonjen Srbiji.

Neki povjesničari, koji se dolje navode, smatraju da Pfeffer tada nije bio dorastao zadatku, u tom procesu, praćenom od cjelokupne svjetske javnosti, gdje je on morao dokazati odgovornost Srbije za atentat i sve detalje urote. Već spomenuti australski povjesničar Christopher Clark vidio je Pfeffera kao nedoraslog svom zadatku "bio je apatičan i slabo aktivan". Clark doslovce navodi: "Pfeffer nije bio naročito agresivan niti detaljan istraživač. Nije bilo fizičkog zastrašivanja zatvorenika niti prijetnji. Čini se da Pfeffer nije bio siguran treba li da ih pojedinačno suoči

²² Greg King, Sue Woolmans, *The Assassination of the Archduke. Sarajevo 1914 and the Murder that Changed the World*, Pan Macmillan London, 2013. (bez paginacije).

²³ Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, 46.-47., Günther Kronenbitter, "Krieg im Frieden". *Die Führung der k.u.k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906-1914*, Verlag Oldenbourg, München, 2003., 462.

sa inkriminirajućim i proturječnim detaljima koje je onaj drugi iznio. Smatrao je da jedino odvojenim i neiznuđenim svjedočenjem može doći do istine.”²⁴ Slično su pisali i sudionici Sarajevskog atentata, poput Ive Kranjčevića što navodi i Clark: “... imao je slab karakter, zbog čega osumnjičeni nisu htjeli surađivati s njim”. Kasnije, u periodu između dva svjetska rata (od 1937.) Pfeffer će pisati da je njegovo ponašanje bilo uzrokovano željom da pomogne članovima “Mlade Bosne”, što je prema Kranjčeviću bila laž, a o čemu govore ostali sudionici u atentatu.²⁵

Takve ocjene Pfeffera su se očito proširile, donekle, vjerojatno neutemeljeno, i u historiografiju, pa imamo niz varijacija na tu temu, kojima je cilj Pfeffera prikazati kao nesposobnu osobu na mjestu suca istražitelja. Povjesničari Lyman i Marshall navode da je Bečki dvor, ne sudjelujući u istrazi, nju “prepustio malom policijskom sucu u Sarajevu, koji je o takvom poslu znao malo kao prosječni seoski mrtvozornik”.²⁶ I u svojoj sljedećoj knjizi Marshall je ponovio sličnu konstataciju da je sudac Leo Pfeffer nastavio ležerno “kao da vodi očevid o trovanju pasa iz susjedstva”.²⁷ Konačan odgovor na ove tvrdnje nije moguće dati, ali ponegdje se navode i osporavanja Pfefferovih rečenica u knjizi – da je istražni sudac Okružnog suda u Sarajevu Pfeffer, kad je prvi put vidio Principa, pomislio kako je “bilo teško zamisliti da je tako slaba osoba mogla počiniti tako surovi zločin” – što je nekim povjesničarima ispadalo posve nepouzdan. Sve je to, možda, dio šire priče kada je u jugoslavenskoj javnosti sudac, istražitelj Sarajevskog atentata, ostao na zlu glasu. “Oni, koji su za rata prošli bosanske tamnice, ostao je Pfeffer u uspomeni kao najmrži čovjek nakon Potioreka.”²⁸ Istina je, vjerojatno, bila nešto slojevitija. Pfeffer nikad nije radio na istrazi koja je bila tako teška, koja

²⁴ Kristofer Klark, *Mesečari*, Heliks, Smederevo, 2014., 332.

²⁵ Ivan Kranjčević, *Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu*, Svjetlost, Sarajevo, 1954., 72-77.

²⁶ Samuel Lyman Atwood Marshall, *World War I*, A mariner book, Boston – New York, 2001., 25.

²⁷ S. L. A. Marshall, *American Heritage History of World War I*, New Word City, 2014.

²⁸ Bogoljub Bratić, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, *Savremenik*, knjiga 1., 1938., 188.-189.

je zanimala društvo cijele Bosne i Hercegovine i svijeta. Izgleda da se pod tim pritiskom Pfeffer, vjerojatno, nije najbolje snašao. Kasnije će on u svojim memoarima govoriti da je sve to bilo zbog njegovog antihabsburškog stava u što možemo ipak podvojiti.²⁹

Prvi dani nakon atentata nisu donijeli rezultate jer uhićeni Gavrilo Princip i Vasa Čubrilović nisu željeli surađivati, odnosno govoriti tko su bili njihovi suradnici i jesu li bili povezani s Kraljevinom Srbijom. Razlog zastoja istrage nije bio samo stav atentatora ili sukob između Pfeffera i policije. Pfeffer je stalno pisao da su mu policajci smetali u radu i zloupotrebljavali svoj službeni položaj.³⁰

Kako god se uzme, Pfeffer je prema zatočenicima postupao prema tadašnjim zakonima, čak nije ni pokušavao da ih prevari smicalicama. Jedino, što se vidi po stenogramu suđenja Gavrilu Principu i drugovima jeste da je Pfeffer često upotrebljavao taktiku suočavanja svjedoka s optuženim. Očito je iz takvih suočavanja Pfeffer izvodio dosta kvalitetne zaključke.³¹ No, Pfeffer je imao sreće jer se jedan od osumnjičenika uspaničio. To je bio Danilo Ilić. On je Pfefferu predložio nagodbu, da će reći sve što zna, a Pfeffer će mu osigurati zaštitu od smrtne kazne. Pfeffer je postupio profesionalno te je rekao Iliću da se on na takvo što ne može obvezati, ali prema austrougarskom zakonu ako se pribave dokazi koji olakšavaju istragu postoje olakšavajuće okolnosti za onoga koji ih je dao. Nakon toga je Ilić srušio Principovu i Čubrilovićevu priču o njihovom samostalnom atentatu te odao da su oni bili dio šire grupe atentatora od koje su trojica bila iz Beograda, pri čemu ih je imenovao. To je bio trijumf za Pfeffera koji je "uzbuđen zbog novih saznanja (...) pohitao iz sobe za ispitivanje do telefona. Naredio je da se uhapsu svi koje je Ilić imenovao".³²

²⁹ Kranjčević, *Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu*, 74.

³⁰ Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, 55.

³¹ Vojislav Bogičević, *Sarajevski atentat. Stenogram Glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova*, (ur. Vojislav Bogičević) Izdanje Državnog arhiva NR BiH, Sarajevo, 1954., 201.

³² Klark, *Mesečari*, 332-333.

Jedan pogled na to što se događalo u vrijeme istrage s atentatorima i njihovim suradnicima dao je Friedrich Würthle, austrijski povjesničar koji je 1965. godine razgovarao u Sarajevu s Cvjetkom Popovićem. On mu je rekao da kod Pfeffera nitko nije bio tučen, a što se tiče policije, njeno ponašanje bilo je slično kao i kod službi sigurnosti u drugim državama: “Bei der Polizei war das anders. Dort wurden die Angeklagten so behandelt, wie bei jeder Polizeibehörde der Welt.”³³

No, bilo je optužbe i protiv Pfeffera. Jevtić ga je, također, optužio da su njegove “moderne metode” istrage bile psihičko, kao i fizičko mučenje mladića. Pfefferovo “ispitivanje po nekoliko dana”, trajalo je dok se čovjek ne bi slomio fizički i psihički.³⁴ Teško je ustanoviti pravu istinu, ali sigurno je da se Pfeffer sukobljavao s policijom koja je maltretirala zatočenike ili im se prijetila odmazdom nad njihovim obiteljima ili pravoslavnim stanovnicima Sarajeva. Izgleda da je u tom prednjačio policajac Wiktor Leo Iwasiuk (inače Rusin/Ukrajinci rodnom iz Bukovine) koji je otvoreno govorio Danilu Iliću i ostalim zatočenicima da će austrijska Vlada dati strijeljati nekoliko pravoslavaca Sarajeva ako oni ne progovore. Prema legendi Iwasiuk je na svom stolu držao lubanju Bogdana Žerajića, jednog od prijašnjih bosanskih atentatora koji je nakon svoga neuspješnog atentata 1910. godine na upravitelja Bosne i Hercegovine i generala Marijana Varešanina, izvršio samoubojstvo. Njegov lik je tada među bosanskom omladinom poprimio legendarne razmjere. Izgleda da su u te njegove prijetnje neki od zatočenika povjerovali (posebno Danilo Ilić), te su progovorili o širim aspektima zavjere koja je svoje konce imala i u Kraljevini Srbiji. Nakon toga je Iwasiuk rekao svom kolegi policajcu Wladyslawu Glucku “trljajući zadovoljno ruke sav usplahiren

³³ Friedrich Würthle, *Dokumente zum Sarajevoprozess*, Österr. Staatsarchiv, Wien, 1978., 33. “S policijom je bilo drugačije. Ondje su optuženi bili tretirani kao u bilo kojoj policijskoj stanici na svijetu.” Vidi konkretnije o policijskoj okrutnosti u Sarajevu nad osumnjičenicima: Tomasz JACEK LIS, Wiktor Leo Iwasiuk – simbol austrougarskog zvjerstva ili žrtva vremena?, *Prilozi*, br. 49., 2020., 137.-145.

³⁴ Borivoje Jevtić, *Sarajevski atentat: sećanja i utisci*, Štamparija i izd. Petra N. Gakovića, Sarajevo, 1924., 47.

(...) To što nije uspjelo Pfefferu za toliko dana, meni je uspjelo za jedan sat." Zbog takve inicijative Iwasiuk je kasnije 1916. godine došao na mjesto šefa Kriminalističkog odsjeka Sarajevske policije. Ironijom sudbine, kada je polovinom 1918. godine Iwasiuk pobjegao iz Bosne, dobio je zaposlenje kao policajac (kasnije i šef policije u Salzburgu) u Austriji gdje se obračunavao s austrijskim nacistima te je nakon pripojenja Austrije (*anschluss*) 1938. godine završio kao protivnik nacista u logoru u Dachau i Stadenheimu u Bavarskoj od čega je preminuo 1944. godine, nekoliko tjedana nakon što je pušten iz logora.³⁵

Iz Beča je ubrzo poslan posebni povjerenik Wiesner koji je trebao ispitati kojim tijekom ide istraga. Pfefer mu je napomenuo da nema govora da je u atentat upletena službena Srbija jer su se atentatori prilikom prelaska granice čak skrivali pred organima vlasti Srbije. Izvještaj takvog sadržaja o istrazi, poslao je Wiesner iz Sarajeva u službeni Beč 13. srpnja 1914. godine. Međutim, u kasnijem suđenju i u ultimatumu Srbiji, službeni Beč se nije obazirao na ovu ocjenu već je upletenost Kraljevine Srbije uzimana kao činjenica. Radilo se o svojevrsnom zamoru Austro-Ugarske Monarhije. Američki povjesničar Samuel J. Williamson, zaključuje da je u Beču u srpnju 1914. godine skupina bečkih državnika, svjesno počela riskirati opći rat zbog borbe u lokalnom ratu. Jednostavno bili su iscrpljeni srpskom neskrivenom prijetnjom i njenom ekspanzijom tijekom Balkanskih ratova, ruskim patronstvom nad Srbijom te i iznenadnim gubitkom prijestolonasljednika. Habsburgovci i bečki državnici, više to nisu htjeli dopuštati – da im jedna mala država u susjedstvu ugrožava budućnost koju su htjeli stvoriti te nisu htjeli više dopustiti događajima da ih pregaze. Stalni strah od unutarnjeg raspada, rat je činio prihvatljivom opcijom, posebno ako ga je podržala Njemačka, što je i bio slučaj.³⁶ No, Austro-Ugarska se namjerila na ljutog i nepopustljivog

³⁵ Detaljnije također u: Jacek Lis, Wiktor Leo Iwasiuk – simbol austrougarskog zvjerstva ili žrtva vremena?, 137-166.

³⁶ Samuel R. Williamson, *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, Making of 20th Century, London, 1991., 215.

protivnika koji je mislio da je budućnost srpske rase i nacije na vidiku. Mark Cornwall tumači da se Srbija nije uplašila ultimatumima svoga moćnog susjeda, već je nastupila tvrdo i svojevoljno, jednostavno je riskirala rat. Iako vojno slaba i u svojevrsnoj diplomatskoj izolaciji (osim Rusije), ona je gradila svoje samopouzdanje nakon proširenja u Balkanskim ratovima, odjecima u južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske i nepokolebljive podrške Rusije. Zbog toga su Pašić i Srbija riskirali rat. Pašić je bio svjestan da se do *velike* Srbije ili južnoslavenskog ujedinjenja pod vodstvom Srbije, može doći samo općim europskim ratom. Srbija nije više bila spremna igrati ponižavajuću ulogu austro-ugarskog satelita.³⁷

“Misao o atentatu”, zaključio je Pfeffer, “strujala je dakle među nacionalističkom omladinom i ustavila se kod Gavrila Principa; a nekoji oficiri zavjerenici u Beogradu, zadojeni istim idejama kao i ta omladina, pomogli su joj da izvrši atentat”. “Preslušavajući Principa”, prisjeća se sudac Pfeffer, “imao sam dosta prilike da upoznam u tančine njegov karakter. On je na prvi pogled izgledao skroman i povučen čovjek, ali je bio ponosan i odlučan fanatik svog političkog osvjedočenja i svojih političkih ideala.”³⁸

Pfeffer je smatrao da se iz dotadašnjih podataka do kojih se došlo istragom, ne može ustanoviti veza između atentatora i zvanične Srbije. Nedeljko Čabrinović je Pfefferu, u jednoj od svojih izjava, otkrio ime osobe koja je Ciganoviću u Beogradu pomagala oko nabavke oružja. To je bio major Tankosić, a njegov identitet su kasnije otkrili i Princip i Grabež. Na osnovu svih prikupljenih dokaza, Pfeffer je, kao istražni sudac, formalno predao spis o atentatu državnom tužitelju na dan 19. rujna 1914. godine. Već 26. rujna bila je podignuta optužnica protiv atentatora i njihovih suradnika. Od 12. do 23. listopada 1914. godine vođena je glavna rasprava protiv Gavrila Principa i drugova pred Okružnim sudom u Sarajevu. Većina optuženih bila je optužena za udruživanje radi veleizdaje sa službenim krugovima Kraljevine Srbije. Za aktivno sudjelovanje u

³⁷ Mombauer, *Uzroci Prvog svjetskog rata*, 241.

³⁸ Sarajevski atentat u očima sudije Lea Pfeffera, <https://balkans.aljazeera.net/teme/2019/6/29/sarajevski-atentat-ocima-sudije-lea-pfeffera> (pristup ostvaren 1. V. 2023.)

atentatu (pružanje pomoći i omogućavanje da se atentat izvrši), osuđeno je sveukupno 25 osoba. Većina osuđenih poslana je na izdržavanje teške tamnice u Terezin i Melesdorf. Trojica su osuđena na smrt (Danilo Ilić, Mihajlo Jovanović, Veljko Čubriloović), a većina je osuđenika umrla u teškim uvjetima tamnovanja za vrijeme Prvog svjetskog rata.³⁹

Nakon toga uspjeha, Pfeffer biva imenovan, krajem 1915. godine, državnim odvjetnikom kod Zemaljske vlade u BiH u Sarajevu da bi kasnije dolaskom novog civilnog zemaljskog poglavara BiH (zajednički ministar financija Austro-Ugarske) Stephana von Rajecz Buriana, bio degradiran i premješten u Tuzlu.⁴⁰ Ipak je bio jedan od sudaca istražitelja u "Banjalučkom procesu".⁴¹ Ovdje je dočekaio i kraj rata kada su za njega počele nevolje ulaskom srpske vojske u Tuzlu i formiranjem Okružnog odbora Narodnog vijeće SHS grada Tuzle. Njegovim djelovanjem bili su nezadovoljni srpski građani Tuzle koji su osnovali paralelno tijelo – "Skupštinu Srba građana grada Tuzle". Ta Skupština tražila je od Narodnog vijeće grada Tuzle 19. studenog 1918. godine da se iz uprave grada i sličnih tijela odstrane osobe koje su radile u interesu Austro-Ugarske. Među njima bio je i tamošnji državni odvjetnik Leo Pfeffer. Inkriminacija je glasila: "Leon

³⁹ Sarajevo trial (October 1914), https://en.wikipedia.org/wiki/Assassination_of_Archduke_Franz_Ferdinand (pristup ostvaren 1. IV. 2023.)

⁴⁰ *Bosanski glasnik: opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu - Bosnischer bote, universalhand und adressbuch für Bosnien und die Hercegovina*, Državna štamparija u Beču, Sarajevo, 1916., 103., *Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu*, knjiga I.-II., Pravničko društvo u Zagrebu, Zagreb, 1916., 256., Stephan von Rajecz Burián (Stupava kraj Bratislave, 16. I. 1851. – Beč, 20. X. 1922.), austrougarski diplomat i političar. Voditelj konzulata u Moskvi 1882–86. te konzul u Sofiji 1887–95., Stuttgartu 1896–86. i Ateni od 1897. Zajednički ministar financija i upravitelj BiH 1903–12. i 1916–18. Ministar vanjskih poslova 1915–16. i 1918. Za upravljanje BiH napustio je politiku »bošnjaštva« i postupno liberalizirao politički život (nastaju političke stranke, proglašava se "zemaljski statut" 1910. i uvodi Sabor). Napisao memoarsko djelo "Tri godine iz doba moga uredovanja u ratu" (*Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Krieg*, 1923).

⁴¹ Banjalučki veleizdajnički proces počeo je u studenom 1915. godine, a završen je u travnju 1916. godine. Vođen je protiv jednog dijela srpske intelektualne elite u Bosni i Hercegovini koja je bila osumnjičena za veze sa Srbijom na rušenju Austro-Ugarske. Galib Šljivo, "Veleizdajnički proces u Banjaluci" u *Zbornik radova s Međunarodnog naučnog skupa "Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915-1916"*, ur. Galib Šljivo, Institut za istoriju, Banja Luka, 1987.

Fefer vodeći kao sudac istražitelj istragu protiv atentatora Miška Jovanovića i drugova zloupotrebio je svoju uredovnu vlast na taj način, da se je zaprijetio Mišku Jovanoviću i Veljku Čubriloviću, da će im popaliti kuće, pobiti žene i djecu, ako ne odaju veze i imena članova Narodne Obrane; postupao je na divljački način sa bolesnim istražnikom Kostom Jeftićem sudijom, da je ovome prije nego li je stavljen pod istragu zabranio, da se hrani hranom s polja, osudio ga na hapseničku hranu i na tvrdo ležanje na cementu. Posljedica toga bila je, da je to Kosti Jeftiću uskorilo smrt. Osim toga je ta osoba zloupotrebljujući svoj položaj počinila i mnogo drugih nedjela, što će se sve istom ustanoviti.”⁴²

Pfeffer je odbio sve navedene optužbe i kolajuće tvrdnje da je izdajica i sluga Mađara i Nijemaca i iznio navode u prilog sasvim drukčije slike o sebi – kao jugoslavenskom patrioti koji je cijeli život požrtvovano radio za svoj narod i domovinu. Opisao je svoju profesionalnu karijeru od poslova prislušnika u Bihaću do položaja državnog odvjetnika i sudije istražitelja u Sarajevskom atentatu. (...) Pfeffer je priznao da je tokom istrage postavljao i “neumjesna i meni vrlo neugodna” pitanja, ali da je na njih bio prinuđen kao istražitelj koji je bio pod višom kontrolom. S druge strane, izjavio je da je više puta tokom rasprava postupao u korist optuženih, neovisno o posljedicama koje je to ostavljalo po njegov ugled i položaj kod pretpostavljenih. Objasnio je da je od gimnazijskih dana bio “Hrvat Jugoslaven”, da mu je u kući visila jedino Strossmayerova slika, da je svojoj djeci dao slavenska imena i da nikada nije dao ni filira za neko njemačko ili mađarsko društvo. Kao dokaz da mu je savjest čista naveo je da po oslobođenju nije pobjegao, da je ostao u Tuzli i prvi “svoju djecu i sebe okitio jugoslavenskom kokardom”.⁴³ Jahić, u daljnjem tekstu, spominje svjedočenje Rade Peleša, direktora Građanske škole u Tuzli, koji je dobro poznao Pfeffera još iz Karlovca. On je posvjedočio “da nikada nije osjetio niti

⁴² Adnad Jahić, Kako je Tuzla dočekala stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, *Histo-rijska misao* (Tuzla), br. 2., 2016., 122. Vidi i: ATK, Narodno vijeće Tuzla, br. 459/1918. Skupština Srba građana grada Tuzle Narodnom vijeću Tuzle, 6. XI. 1918.

⁴³ Jahić, Kako je Tuzla dočekala stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, 126-127.

ćuo da je Pfeffer bio neprijatelj Srba. 'Znam iz Petrovca, da se nije mogao sa nekim činovnicima – Švabama.' Osjećao se kao Hrvat, 'ali napredan – a ne frankovac.'⁴⁴ No nove narodne vlasti su i dalje gledale na Pfeffera kao proračunatog austrougarskog činovnika koji 1914. godine nije imao nikakvih dilema na čijoj je strani, što je najvjerojatnije bliže istini.

Nakon 1918. godine i stvaranja nove države Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Pfeffera je na poticaj "Skupštine Srba građana grada Tuzle" htjelo tužiti Narodno vijeće SHS za Tuzlu, ali su ga, prema spornoj tvrdnji Milana Ćurčina, spasili njegovi prijatelji dr. Ljubo Peleš i dr. Branko Čubrilović.⁴⁵ Pfeffer je konačno temeljem prijedloga Narodne vlade 14. prosinca 1918. godine, poslan u mirovinu.⁴⁶ Nakon toga, protjeran iz Bosne kao nepoželjna osoba (navodno su mu i prijetili smrću) te se s obitelji vratio u Karlovac. Više nije mogao raditi na sudu, ali je, izgleda, nešto kasnije, članstvom najprije u Radićevoj HRSS, a zatim u Pribićevičevoj Samostalnoj demokratskoj stranci, uspio stanovito vrijeme raditi u Gradskoj štedionici Karlovac. Nakon toga odlazi opet u mirovinu te vodi trgovinu svoje supruge odnosno obitelji Salamon.⁴⁷ Od 1919. godine, iako je vidio niz natpisa u novinama i knjigama gdje se napadala njegova uloga u istrazi o atentatu, čekao je da "se s godinama – stekne objektivnost potrebna za iznošenje i raspravljavanje ovog predmeta".⁴⁸

⁴⁴ Jahić, Kako je Tuzla dočekala stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, 126-127. Zanimljivo da je ova potpisana napomena Rade Peleša i još sličnih detalja napisana u Tuzli 28. XII. 1939. ispod pisma od 19. studenog 1918. u kojem se Pfeffer branio od optužbi "Skupštine građana Srba grada Tuzle". Iz kojega razloga tada nije za sada poznato.

⁴⁵ Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, 149.

⁴⁶ *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu. Narodna vlada i Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu. Inventari i građa*, izd. Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo 2008, 211. "Zahtjevu da se odstrani i premjesti iz Tuzle Leo Pfeffer", navedeno je da su razlozi za to općepoznati te da ih nije potrebno posebno isticati. "Dovoljno je naglasiti, da je on u svoje vrijeme fungirao kao sudija istražitelj u raznim 'veleizdajničkim procesima', gdje si je navukao opću narodnu mržnju." Jahić, Kako je Tuzla dočekala stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, 130.

⁴⁷ Obračunajmo sa lažnim republikancima!, *Hrvatska sloboda*, br. 10., 6. III. 1925., 1.-2., Glasovi seljaštva, *Hrvatska sloboda*, br. 10., 11. III. 1927., 1.-2.

⁴⁸ Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, 149. Potrebno je spomenuti da je u Arhivu Bosne i Hercegovine u zbirci "Pokloni i otkupi" izdvojeni dokumenti iz prezidijalnih/

Treba primijetiti da su neki povjesničari uočili nedostatke Pfefferove knjige koje su nastale iz objektivnih okolnosti. Tako Vladimir Dedijer primjećuje da je Pfeffer zatajio neke činjenice, poput sučavanja između Principa, Ilića i Trifka Grabeža 2. srpnja 1914. godine pred istražnim sucem jer ga uopće ne spominje u svojoj knjizi, što je prema Dedijeru bilo ključno za otkrivanje drugih zavjerenika. Dedijer to tumači u kontekstu političkog trenutka 1937. godine kada je Pfeffer pisao svoju knjigu: “Pfefferove pobude za takvo držanje su očigledne. U periodu između dva svetska rata najšovinističkiji elementi u Kraljevini Jugoslaviji pravili su od Principa idola iz svojih političkih razloga. To su nehotice činili i neki dobronamjerni ljudi, ali neobavješteni o pravo stanju stvari. Pfeffer, konformist po prirodi, želio je da ugoditi takvim raspoloženjima. Sem toga on je želio da još više produbi rasprave koje su načeli Jevtić i Jevđević. Postoji više dokaza da je Pfefferova knjiga pisana zlonamjerno. Na primjer, kada daje sadržaj Principovog prvog saslušanja, on u općim pitanjima namjerno izostavlja da je Princip rekao da je stanovao u ulici Oprkanj, kod Ilićeve majke, na osnovu čega je Ilić odmah bio uhapšen.” Također je zatajio činjenicu da je Ilić bio saslušan dvaput, 29. i 30.

povjerljivih spisa fondova Zajedničko ministarstvo financija – Odjeljenje za Bosnu i Hercegovinu i Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, te sudskih dokumenata Okružnog suda u Sarajevu od kojih se mnogi odnose na Pfefferovo djelovanje: Osuda Gavrila Principa i dr. sa nekim zabilješkama Pfeffera, istražnog sudije sa procesa: Pismo Dušana Tvrdovskog istražnom sudiji Pfefferu od 18. studenog 1926. godine; Revers Dušana Tvrdovskog na primljene spise od Pfeffera, istražnog sudije sa procesa, iz 1923. godine; Pfefferov rukopis koji se odnosi na tajne dažke organizacije 1910. – 1914. godine; Prijeписi saslušanja sarajevskih atentatora pred istražnim sudijom Pfefferom, i to: Vase Čubrilovića (16 strana), Lazara Đukića (10 strana), Branka Zorića (6), Neđe Kerovića (12), Cvijana Stjepanovića (15), Mitra Kerovića (10); Dio L. Pfefferovog dnevnika od 28. VI 1914. godine; “Passierschein” (dozvola) L. Pfefferu, istražnom sudiji za ulazak u Konak u lipnju 1914. godine; Leo Pfeffer: Kritika na moju knjigu “Istraga u Sarajevskom atentatu”; Leo Pfeffer – Pfaros, Der Proceß gegen die Attentäter von Sarajevo, Berlin 1918, prijevod Pfefferov; “Moj život” rukopis Lea Pfeffera (autobiografija); “Podmetanje”, odgovor Pfefferov na kritiku njegove knjige, rukopis. Mina Kujović, Sarajevski atentat i Prvi svjetski rat u fondovima i zbirkama arhiva Bosne i Hercegovine, *Gračanički glasnik*, broj 37, svibanj 2014., 124.

lipnja 1914. godine itd.⁴⁹ Sve to dovodi do određene spoznaje odnosno sumnje da li je Pfeffer još što prešutio u svojoj knjizi.

Izgleda da je Milan Ćurčin, urednik "Nove Evrope" dobio rukopis Pfefferove knjige u ožujku ili travnju 1937. godine. On je odmah prihvatio ideju o objavi knjige. Trebalo je nekoliko mjeseci da se knjiga pripremi za tisak. U pismu Ćurčina poznatom engleskom povjesničaru i publicistu R. W. Setonu Watsonu od 22. listopada 1937. godine stoji: " (...) pod zasebnim koricama šaljem vam sada otisak Pfefferove knjige i siguran sam da ćete je pročitati sa zanimanjem. Izaći će za nekih mjesec dana. Sada pišem bilješke (...) Ako biste mogli naći vremena inspiracije da napišete uvod za englesko izdanje, koje bi trebalo uslijediti, biti ću vam zahvalan." Ćurčin navodi u pismu da postoji mogućnost i za njemačko, češko i mađarsko izdanje knjige.⁵⁰ Prema svemu sudeći, izgleda da je R. W. Seton Watson pomogao Ćurčinu u oblikovanju knjige, posebno u bilješkama u historiografskom pregledu na kraju knjige.⁵¹

Na osnovu korespondencije Pfeffer-Ćurčin vidljivo je da je glavni motiv Pfefferova pisanja rukopisa "Istraga u Sarajevskom atentatu" bila želja da se konačno u javnosti čuje i njegov glas o tim događajima, ali i finansijski aspekt je očito bio važan jer je Pfefferu trebalo novaca. Neke naznake govore da je Pfeffera na pisanje knjige potaknula i objavljena brošura "Kako sam branio Principa i drugove 1914. godine" (1937.) jednog od branitelja mladobosanaca odvjetnika Rudolfa Zistlera.⁵² Dogovor je bio da, najprije, Pfeffer napiše nekoliko članaka u časopisu "Nova Evropa" što je ovaj i učinio i nakon toga je počela očekivana polemika. O tome nešto kasnije. Kada je knjiga izašla, početkom 1938.

⁴⁹ Vladimir Dedijer, *Sarajevo 1914.*, Prosveta, Beograd, 1966., 554.

⁵⁰ R. W. Seton-Watson i *Jugoslaveni, Korespondencija 1906-1941. II 1918-1941.*, knjiga II., Sveučilište u Zagrebu – Britanska akademija, Zagreb-London, 1976., 348.

⁵¹ R. W. Seton Watson je bio jedan od prvih povjesničara koji je dao utemeljenu knjigu o početku Prvog svjetskog rata. R. W. Seton Watson, *Sarajevo: A Study in the Origins of the Great War*, Hutchinson & Company, London, 1926.

⁵² Rudolf Zistler, *Kako sam branio Principa i drugove 1914 godine*, Jugoslavanska tiskarna, Ljubljana, 1937.

godine, ostalo je sačuvano niz pisama Pfeffera Ćurčinu gdje mu ovaj predlaže na koji način bi bilo najbolje prodati što više knjiga. Tako u Pfefferovom pismu Ćurčinu od 24. prosinca 1938. godine ovaj njemu šalje u prilogu popis čitaonica u Kraljevini Jugoslaviji, te popis raznih društava koji bi kupili knjigu te predlaže Ćurčinu da napravi “tiskani cirkular u formi dopisnice i ponuditi tim društvima” knjigu za nešto nižu cijenu “recimo 60 ili 55 din mi bi tako bolje prošli nego li što dobijemo od knjižara. Možda bi Vi mogli svojim vezama dobiti popis vojničkih, oficirskih čitaonica (...)”.⁵³ Iz njihove korespondencije je vidljivo da je Ćurčin uspješno plasirao knjigu među jugoslavensko (hrvatsko iseljeničtvo) te su u “Novu Evropu”, ne samo dolazile ponude za kupnju knjige već i manje donacije autoru (Pfefferu) od pojedinih iseljenika kojima se ona izuzetno svidjela.⁵⁴

Prije nego je knjiga otisnuta i puštena u prodaju Pfeffer je napisao par članaka u časopisu “Nova Europa” što je zapravo trebala biti priprema javnosti za knjigu, a pojavili su se na stranicama toga časopisa i neki manji dijelovi buduće knjige. Prvo se pojavio članak “Zašto sam napisao knjigu o Sarajevskom atentatu”, a zatim “Kako je nadjena Grabežova bomba”.⁵⁵ Bilo je očekivano da nakon što se knjiga pojavi u javnosti da će biti značajnih reakcija. To se i dogodilo. Nedugo nakon objavljivanja knjige, racionalne i razložne teze u okvirima svojih sjećanja, koje je iznio Pfeffer postale su predmet akademske kritičke tolerancije, ali i nepopustljive kritike. Zamjerali su mu što se istodobno u knjizi pojavio kao svjedok povijesti, ali i kao njegov tumač. U fokusu ove studije je Pfefferovo svjedočanstvo o tekućim događajima poslije atentata. U njemu su iskrsnuli stvarni ljudi, a ne likovi povijesti. U sarajevskom časopis “Pregled” za 1938. godinu, pojavilo se nekoliko članaka koji su problematizirali Pfefferove teze navedene u knjizi, a neke dijelove su i

⁵³ Nacionalna i Sveučilišna knjižnica Zagreb, (NSK), R 7446b Leo Pfeffer Uredništvu “Nove Evrope”.

⁵⁴ NSK, R 7450 s primljeno od M. Ćurčina.

⁵⁵ Leo Pfeffer, Zašto sam napisao knjigu o Sarajevskom atentatu, *Nova Evropa*, br. 9., 1937., 280.-282., Leo Pfeffer, Kako je nadjena Grabežova bomba, *Nova Evropa*, br. 10., 1937., 328.-330.

otvoreno osporavali, dok su neki članci "blatili" ličnost Pfeffera kao suca-istražitelja i "podlog Austrijanca". U ovu prvu skupinu koji su problematizirali Pfefferovu knjigu su članci dr. Pere Slijepčevića i Nikole Trišića.⁵⁶ Njima je Pfeffer odgovorio u "Novoj Europi" pod naslovom "Kako sam vodio istragu o Sarajevskom atentatu" te "Kakav je imao da bude sudac-istražitelj u Sarajevskom atentatu", te u njima prihvatio neke sugestije i primjedbe Slijepčevića i Trišića obećavši da će u drugom izdanju knjige (ćirilicom) po tim pitanjima bila precizniji i jasnije objasniti prve dane istrage.⁵⁷

Međutim, bilo je dosta kritike koja je, osim na predmet Pfefferove knjige, išla i na ličnost Pfeffera kao suca-istražitelja u tom vremenu. Među njima bilo je i sudionika Sarajevskog atentata koji nimalo laskavo nisu govorili o Pfefferu i njegovim postupcima 1914. godine, pa i na "Banjalučkom procesu". Tako se u "Jugoslovenskim novinama" (20. I. 1938.) pojavila kritika Veljka Kuprešanina, dr. Bogoljub Bratić se javio u "Savremeniku" (veljača 1938.), sudionik atentata Ivo Kranjčević u sarajevskom "Pregledu" (veljača 1938.), Jovanka Čubrilović također u sarajevskom "Pregledu" (travanj – svibanj 1938.) te najozbiljnija kritika od uglednog srpskog povjesničara i akademika Vladimira Ćorovića u "Srpskom književnom glasniku" (16. veljače 1938. i 16. kolovoza 1938.) koji je bio jedan od optuženika u "Banjalučkom procesu 1916." i kojega je Pfeffer ispitivao u svojstvu sudskog istražitelja. Osim toga Ćorović je imao i primjedbi na uređivačku politiku "Nove Evrope" kao političkog glasila (zamjerao mu je indirektno njegove federalističke tendencije i zalaganje za reformu Jugoslavije u tom pravcu), te mu se tom prilikom obratio i Milan Ćurčin.⁵⁸ Uglavnom, ovdje je nemoguće navesti, pa čak

⁵⁶ Pero Slijepčević, Sudija istražitelj o Sarajevskom atentatu, *Pregled*, God. XII., knjiga 14., 1938., 97.-103., Nikola Trišić, Izvori o istrazi o Sarajevskom atentatu, *Pregled*, God. 12., knjiga 14., 1938., 103.-109.

⁵⁷ Leo Pfeffer, Kako sam vodio istragu o Sarajevskom atentatu, *Nova Evropa*, br. 3., 1938., 100.-112., Leo Pfeffer, Kakav je imao da bude sudac-istražitelj u Sarajevskom atentatu?, *Nova Evropa*, br. 7., 1938., 225-230.

⁵⁸ Leo Pfeffer, Milan Ćurčin, Oko knjige Lea Pfeffera, *Nova Evropa*, br. 11., 1938., 359.-374.

ni djelomično, primjedbe i kritike koje su uperene prema Pfefferovoj knjizi (bilo profesionalne ili osobne naravi), pri čemu ipak treba spomenuti da je Pfeffer u drugom izdanju svoje knjige (na ćirilici) napravio određene dopune svoga prijašnjega teksta.⁵⁹

Nastupom Drugog svjetskog rata i osnivanjem ustaške NDH, Pfefferova knjiga je bila zabranjena, a negdje je i spaljivana. Pfeffer, je po svjedočanstvu povjesničara Eduarda Čalića, bio prisiljen da revidira neke teze iz svoje knjige, te je u članku u ustaškom “Hrvatskom narodu” krajem lipnja 1941. godine objavio članak gdje je okrivio tadašnjeg princa, kasnije kralja Aleksandra Karađorđevića, kao sukrivca u Sarajevskom atentatu. Nakon rata Pfeffer se “ispovjedio” Čaliću da je na to bio prisiljen jer su ga ustaški vrhovi u dogovoru s Nijemcima natjerali da napiše takvu verziju. Navodno su ga, prema navodima Čalića, organi sigurnosti Reicha “saslušali” i zaprijetili da ako to ne učini – da optuži sarajevske atentatore kao agente srpske vlade – da će biti transportiran u koncentracijski logor “gdje će nestati”. Čaliću je rekao da je taj članak u “Hrvatskom narodu” napisao pod prisilom dok je za “Novu Europu” 1938. godine obradio tu temu “posve slobodno i po svojoj savjesti”. No, određenu nedoumicu u Pfefferovo svjedočanstvo donosi sam Čalić kada navodi da se je Pfeffer, nakon ulaska Nijemaca u Zagreb, branio pred ustaškim povjerenikom za red i sigurnost Eugenom Didom Kvaternikom istim argumentima – da je 1938. godine morao tako pisati jer je to “stajalište zauzeo poslije 1918. također pod pritiskom i u brizi za obitelj i rodbinu”.⁶⁰

Iako ovaj izvor zbog okolnosti objavljivanja i nepouzdanosti, historiografija nije uzela u obzir, simptomatične su ipak neke Pfefferove naznake koje postupke mladog princa Aleksandra povezuju s kasnijim kraljem Aleksandrom – naime radi se o sličnom obrazcu ponašanja.⁶¹ Naime,

⁵⁹ Leo Pfeffer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Zagreb: Nova Evropa, 1938. (drugo dopunjeno i prošireno izdanje; ćir.)

⁶⁰ Eduard Čalić, *Propast Trećeg Reicha*, knjiga 3., Nakladni Zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1993., 1136., Vidi i: Dedijer, *Sarajevo 1914*, Prosveta, Beograd, 1966., 510, 692.

⁶¹ Pfeffer navodi da je tada 27. ožujka 1914. godine princ Aleksandar, po saslušanju jednog od atentatora N. Čabrinovića, u državnoj štampariji u Beogradu upoznao i Čabrinovića i

Pfeffer tvrdi da je princ Aleksandar želio biti predsjednikom Udruženja "Ujedinjenje ili smrt" ("Crna ruka"), ali mu je očito sugerirano da bi to zbog moguće terorističke djelatnosti te organizacije za njege bilo javno nepodesno, na što je princ Aleksandar naredio svom pobočniku Živkoviću da izdašno financira tu organizaciju.⁶² U historiografiji je poznato da je prijestononasljednik, a kasnije regent Aleksandar, bio vrlo blizak s pripadnicima te tajne organizacije koja je mahom okupljala nacionalistički nastrojene srbijanske oficire sa ciljem "ujedinjenja srpstva" te je skoro u potpunosti financirao izlazak njenog lista "Pijemont" s 20.000 zlatnih dinara. Organizacija je djelovala tajno i javno, pa su postojala i dva programa, tajni je iznesen u Ustavu i Poslovniku, a javni u "Pijemontu".⁶³ Slični obrazac se ponavlja nešto više od petnaest godina kasnije kada pripadnici terorističke organizacije "Mlade Jugoslavije" u uvjetima Aleksandrove monarhističke šestosiječanjske diktature (1929.–1935.) ubijaju atentatima po zagrebačkim ulicama i općenito Hrvatskoj viđenije protivnike diktature (ubojstvo M. Šufflaja, pokušaj ubojstva Mile Budaka, ubojstvo nekih seljačkih prvaka HSS-a), što je, izgleda, sada kralj Aleksandar honorirao, također, izdašnim financiranjem te organizacije, te je atentatore osobno primao u svom dvoru na Dedinju u Beogradu.⁶⁴

U popularnoj kulturi, posebno u filmskim ostvarenjima zadnjih godina, o atentatu u Sarajevu 1914. godine, lik Lea Pfeffera je različito postavljen. U austrijsko-njemačkom filmu *Das Attentat – Sarajevo 1914.* (2014.) redatelja Andreasa Prochaske gdje je Pfeffer glavni lik (glumac Florian Teichtmeister), navodno zbog brzog priznanja atentatora, koje

Gavrila Principa i s njima se zadržao u razgovoru "u posebnoj sobi". Time se željelo sugerirati da je ipak jedan nositelj državne vlasti u Srbiji (prijestolonasljednik) na neki način bio upoznat s namjerama atentatora i da je podupro taj pothvat. L. Pfeffer, Kralj Aleksandar Karađorđević sukrivac Sarajevskog atentata, *Hrvatski narod*, br. 134., 28. VI. 1941., 3.

⁶² Također: L. Pfeffer, Kralj Aleksandar Karađorđević sukrivac Sarajevskog atentata, *Hrvatski narod*, br. 134., 28. VI. 1941., 3.

⁶³ David Mackenzie, *Apis the Congenial Conspirator: the Life of Colonel Dragutin T. Dimitrijević*, Columbia University Press, New York, 1989., 74., DEDIJER, *Sarajevo 1914.*, 650.

⁶⁴ Vidi: Mario Stipančević, Mlada Jugoslavija – teroristička ispostava zagrebačke policije, *Arhivski vjesnik*, Vol. 62., br. 1., 2019., 127-155.

je iznuđeno mučenjem, Pfeffer pokušava da izbjegne pritisak vlasti te dovodi i sebe i svoju ljubavnicu srpskog porijekla u životnu opasnost. U procesu svoje istrage, Pfeffer se susreće s daljnjim nedosljednostima, ali su ga njegovi nadređeni prisilili da atentat proglasi zavjerom Srbije. Dok Pfeffer podnosi svoj završni izvještaj u kojem piše da se uloga službene Srbije u atentatu ne može dokazati, austrougarski političari i vojska već su odlučili da će atentat na nadvojvodu biti iskorišten kao izgovor za invaziju na Srbiju. Dalje, tijekom ratnih zbivanja Velikoga rata Pfeffer pokušava saznati pravu istinu. U filmu je Pfeffer prikazan kao nesumnjivo pozitivac koji se uklopio u život multietničke Bosne i kao borac za istinu.⁶⁵ Iste godine snimljen je i srbijanski film “Kako sam branio Mladu Bosnu” redatelja Srđana Koljevića (kasnije je napravljena i serija). Glavni lik filma je spomenuti odvjetnik Rudolf Zistler, koji je branio Gavrila Principa i ostale pripadnike “Mlade Bosne”. Pfeffer se ovdje (u ulozi Nebojše Glogovca) pojavljuje sporedno, ali i nešto slojevitije u odnosu na austrijsko-njemački film, iako postoje određene simpatije prema njemu jer on postupa po strogoj službenoj dužnosti i štiti pravni poredak Austro-Ugarske bez kršenja prava uhićenih.⁶⁶

Sve ovo dodatno aktualizira čitavo pitanje, ostavljajući novoj generaciji istraživača dosta manevarskog prostora da eventualnim novim izvorima i tumačenjima proniknu u stvarnu ulogu i namjere Lea Pfeffera u njegovoj istrazi o Sarajevskom atentatu, ali općenito i o fenomenu uzroka Prvog svjetskog rata sada u svijetu masovnih medija početka 21. stoljeća.

Knjiga memoara suca istražitelja u Sarajevskom atentatu 1914. godine Lea Pfeffera “Istraga u Sarajevskom atentatu” tiskana u Zagrebu 1938. godine u izdanju Nakladničke kuće “Nova Evropa” pod uredništvom

⁶⁵ *Das Attentat – Sarajevo 1914*. https://de.wikipedia.org/wiki/Das_Attentat_%E2%80%93_Sarajevo_1914. (pristup ostvaren 1. VII. 2023.)

⁶⁶ *The Man Who Defended Gavrilo Princip*. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Man_Who_Defended_Gavrilo_Princip (pristup ostvaren 2. IX. 2023.)

uglednog književnog kritičara, nakladnika i publiciste Milana Ćurčina, nije dobila u svjetskoj historiografiji ono mjesto koje bi joj po iznesenim podacima i razmišljanjima njenog autora trebalo pripadati. Stječe se dojam da su mnogi povjesničari poslije Drugog svjetskog rata, s određenom odioznošću, preuzimali podatke iz te knjige uglavnom difamirajući njegova autora. Sve to izgleda donekle čudno jer Pfefferova knjiga "Istraga u Sarajevskom atentatu", iako ima memoarski karakter, ipak pisana i na osnovu osobnih Pfefferovih bilješki iz toga vremena te zapisnika saslušanja optuženika i drugih raznih svjedoka koje je autor sačuvao u svojoj osobnoj pohrani. Izgleda da je njegova funkcija suca istražitelja u atentatu u službi Austro-Ugarske te shodno tomu i njegova knjiga, bila žestoko napadnuta kako 1918. godine tako i 1938. godine od različitih sudionika i njihovih pomagača u atentatu, te određenih pripadnika znanstvene zajednice imala određenu ulogu zašto ta knjiga nije adekvatno vrednovana u znanosti. Oni su Pfeffera opisali kao prevrtljivca "Jevrejina u službi Beča" i slugu austro-ugarskog režima, te u tom smislu i opisivali knjigu kao nevjerodostojnu prvenstveno napadajući ličnost autora te knjige. Primjetljivo je da u svojim polemikama protiv autora nisu negirali većinu toga napisanog već uglavnom optuživali Pfeffera kao osobu na određenoj poziciji toga vremena koja je napisala knjigu u svrhu osobne obrane svojih postupaka u istrazi.

Nema sumnje da knjiga ima i određene nedostatke "u koracima" kao što je primijetio Vladimir Dedijer u svojoj studiji o Sarajevskom atentatu. Ali ti nedostaci su više nastali zbog zgusnosti događaja tih dana, nego neke namjere autora da nešto izostavi što je vidljivo; stoga je u ćirilicnom izdanju knjige autor napravio neke ispravke. Uglavnom, cilj ovoga rada je, osim recepcije Pfefferove knjige nakon njenog izlaska i (ne)korišćenja u historiografiji (svjetskoj i lokalnoj), imala cilj da dade Pfefferovu biografiju i kontekst u kojem je knjiga nastajala. Tek se nakon toga može razumjeti Pfefferova pozicija kako tijekom Prvog svjetskog rata tako i poslije njega, te shodno tomu i razlozi zašto je knjiga napisana nakon dvadeset godina od završetka Velikoga rata.

Potezi koje je Pfeffer bio prisiljen napraviti tijekom Drugog svjetskog rata za vrijeme NDH i pod njemačkim pritiskom, uglavnom, nisu bili poznati historiografiji.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

Neobjavljeni izvori:

- Arhiv Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža. Zagreb, (ALZMK)
 - Fond natuknice (bez broja), Natuknica Leo Pfeffer
- Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla, (ATK)
 - Fond Narodno vijeće Tuzla
- Državni arhiv Rijeka, Rijeka (HR-DARI)
 - Fond Zbirka matičnih knjiga s primorsko-goranskog područja, Istre i Kvarnerskih otoka
- Nacionalna i Sveučilišna knjižnica Zagreb, Zagreb (NSK)
 - Fond Zbirka korespondencija - R 7446b, Leo Pfeffer Uredništvu “Nove Europe”.
- Hrvatski državni arhiv (HR-HDA)
 - Fond Bogdan Krizman

Objavljeni izvori:

- Bogičević, Vojislav, *Sarajevski atentat. Stenogram Glavne rasprave protiv Gavrila Principa i drugova*, (ur. Vojislav Bogičević), Sarajevo: Izdanje Državnog arhiva NR BIH, 1954.
- *Narodno vijeće SHS za Bosnu i Hercegovinu. Narodna vlada i Glavni odbor Narodnog vijeća SHS za Bosnu i Hercegovinu. Inventari i građa*, Sarajevo: izd. Arhiv Bosne i Hercegovine, 2008.

- R. W. Seton-Watson i Jugoslaveni, *Korespondencija 1906-1941. II 1918-1941.*, knjiga II., Zagreb-London: Sveučilište u Zagrebu – Britanska akademija, 1976.
- Würthle, Friedrich, *Dokumente zum Sarajevoprozess*, Wien: Österr. Staatsarchiv, 1978.

Štampa:

- *Danas*, Zagreb, 1984.
- *Hrvatska sloboda*, Karlovac, 1925.
- *Hrvatska sloboda*, Karlovac, 1927.
- *Hrvatski narod*, Zagreb, 1941.
- *Karlovac*, Karlovac, 1912.
- *Karlovački glasnik*, Karlovac, 1901.
- *Obzor*, Zagreb, 1914.

LITERATURA

Knjige:

- Biliński, Leon, *Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilińskog*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2004.
- *Bosanski glasnik: opća priručna i adresna knjiga za Bosnu i Hercegovinu - Bosnischer bote, universalhand und adreszbuch für Bosnien und die Hercegovina*, Sarajevo: Državna štamparija u Beču, 1916.
- Clark, Christopher, *The Sleepwalkers, How Europe went to War in 1914.*, London: Allen Lane, 2012.
- Čalić, Eduard, *Propast Trećeg Reicha*, knjiga 3., Zagreb: Nakladni Zavod Matice hrvatske, 1993.
- Dedijer, Vladimir, *Sarajevo 1914.*, Beograd: Prosveta, 1966.
- Dor, Milo, *Der letzte Sonntag – Bericht über das Attentat in Sarajewo*, Wien-München, 1982.

- Gaćinović, Radoslav, *Mlada Bosna*, Beograd: Medija centar Odbrana, 2014.,
- Jevtić, Borivoje, *Sarajevski atentat: sećanja i utisci*, Sarajevo: Štamparija i izd. Petra N. Gakovića, 1924.
- *Karlovački leksikon*, Zagreb: Školska knjiga, 2008.
- Kershaw, Ian, *Do pakla i natrag. Europa 1914.-1949.*, Zagreb: Fraktura, 2017.
- King, Greg, Woolmans, Sue, *The Assassination of the Archduke. Sarajevo 1914 and the Murder that Changed the World*, London: Pan Macmillan, 2013.
- Klark, Kristofer, *Mesečari*, Smederevo: Heliks, 2014.
- Kranjčević, Ivan, *Uspomene jednog učesnika u sarajevskom atentatu*, Sarajevo: Svjetlost, 1954.
- Kronenbitter, Günther “Krieg im Frieden”. *Die Führung der k.u.k. Armee und die Großmachtpolitik Österreich-Ungarns 1906–1914.*, München: Verlag Oldenbourg, 2003.
- Lyman, Samuel, Marshall, Atwood, *World War I.*, A mariner book, Boston – New York, 2001.
- Mackenzie, David, *Apis the Congenial Conspirator: the Life of Colonel Dragutin T. Dimitrijević*, New York: Columbia University Press, 1989.
- Marshall, S. L. A., *American Heritage History of World War I*, New Word City, 2014.
- *Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu*, knjiga VI, Zagreb: Tiskom Dioničke tiskare, 1880.
- *Mjesečnik Pravničkog društva u Zagrebu*, knjiga I.-II., Zagreb: Pravničko društvo u Zagrebu, 1916.
- Mombauer, Annika, *Uzroci Prvog svjetskog rata: Kontroverze i konsenzus*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.
- Pfeffer, Leo, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Zagreb: Nova Evropa, 1938.

- Pfeffer, Leo, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Zagreb: Nova Evropa, 1938. (ćirilica)
- Seton Watson, Robert. W., *Sarajevo: A Study in the Origins of the Great War*, London: Hutchinson & Company, 1926.
- Williamson, Samuel. R., *Austria-Hungary and the Origins of the First World War*, London: Making of 20th Century, 1991.
- Zistler, Rudolf, *Kako sam branio Principa i drugove 1914 godine*, Ljubljana: Jugoslavanska tiskarna, 1937.

Ćlanci:

- Adnad Jahić, "Kako je Tuzla doćekala stvaranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca". *Historijska misao*, br. 2 (2016): 97-139.
- Bogoljub Bratić, "Istraga u Sarajevskom atentatu". *Savremenik*, knjiga 1 (1938): 188-189.
- Leo Pfeffer, "Kakav je imao da bude sudac-istražitelj u Sarajevskom atentatu?". *Nova Evropa*, br. 7 (1938): 225-230.
- Leo Pfeffer, "Kako je nadjena Grabežova bomba". *Nova Evropa*, br. 10 (1937): 328-330.
- Leo Pfeffer, "Zašto sam napisao knjigu o Sarajevskom atentatu". *Nova Evropa*, br. 9 (1937): 280-282.
- Leo Pfeffer, "Kako sam vodio istragu o Sarajevskom atentatu". *Nova Evropa*, br. 3 (1938): 100-112.
- Leo Pfeffer, Milan Ćurćin, "Oko Knjige Lea Pfeffera". *Nova Evropa*, br. 11 (1938): 359-374.
- Mario Stipanćević, "Mlada Jugoslavija – teroristićka ispostava zagrebaćke policije". *Arhivski vjesnik*, Vol. 62., br. 1 (2019): 127-155.
- Nikola Trišić, "Izvori o istrazi o Sarajevskom atentatu". *Pregled*, God. 12., knjiga 14 (1938): 103-109.
- Pero Slijepćević, "Sudija istražitelj o Sarajevskom atentatu", *Pregled*, God. XII., knjiga 14 (1938): 97-103.

- Tomasz Jacek Lis, “Wiktor Leo Iwasiuk – simbol austrougarskog zvjerstva ili žrtva vremena?”. *Prilozi*, br. 49 (2020): 137-165.
- Galib Šljivo, “Veleizdajnički proces u Banjaluci” u *Zbornik radova s Međuranordnog naučnog skupa “Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915-1916”*, ur. Galib Šljivo, Institut za istoriju, Banja Luka, 1987.

Sadržaji sa **www.** (World Wide Web):

- Sarajevo trial (October 1914), https://en.wikipedia.org/wiki/Assassination_of_Archduke_Franz_Ferdinand (pristup ostvaren 1. travnja 2023.)
- Sarajevski atentat u očima sudije Lea Pfeffera, <https://balkans.aljazeera.net teme/2019/6/29/sarajevski-atentat-ocima-sudije-lea-pfeffera> (pristup ostvaren 1. V. 2023.)
- *Das Attentat – Sarajevo 1914*. https://de.wikipedia.org/wiki/Das_Attentat_%E2%80%93_Sarajevo_1914. (pristup ostvaren 1. srpnja 2023.)
- Slavica BAKIĆ, Leon Pfeffer – sudac istražitelj Sarajevskog atentata, *Sušačka revija*, br. 91-92., 2015. <http://www.klub-susacana.hr/revija/clanak.asp?Num=91-92&C=8> (pristup ostvaren 1. rujna 2023.)
- *Karlovački glasnik* (digitalizirane novine), <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=eeafa5f7-1c55-4656-bfb0-a7198ca13747> (pristup ostvaren 1. travnja 2023.)
- *The Man Who Defended Gavrilo Princip*. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Man_Who_Defended_Gavrilo_Princip (pristup ostvaren 2. rujna 2023.)

Summary

Investigating Judge Leo Pfeffer and His "Investigation into the Sarajevo Assassination"

Leo Pfeffer's book of memoirs about 1914 Sarajevo assassination, "Investigation into the Sarajevo Assassination", published in Zagreb in 1938 by the "Nova Evropa" under the editorship of the distinguished literary critic publisher and publicist Milan Ćurčin, has not received the place in world historiography that it should have according to the presented data and thoughts of its author. One gets the impression that many historians after the Second World War, with a certain aversion, took information from that book, mostly defaming its author. All of this looks somewhat strange because Pfeffer's book "Investigation into the Sarajevo Assassination", although written as a memoir, was nevertheless created on the basis of Pfeffer's personal notes from the time of Assassination and the records of the interrogation of the accused and other various witnesses. It seems that his function as an investigating judge into the assassination in the service of Austria-Hungary, and consequently his book which was fiercely attacked both in 1918 and 1938 by various participants and their helpers in the assassination as well as certain members of the scientific community, played a role in the fact that the book is not sufficiently scientifically evaluated. They described Pfeffer as a devious "Jew in the service of Vienna" as well as a servant of the Austro-Hungarian regime, and in that sense described the book as unreliable, primarily attacking the author personally. It is noticeable that in their polemics against the author, they did not deny most of what was written, but mainly accused Pfeffer of writing the book in order to defend his actions in the investigation. There is no doubt that the book has certain shortcomings, as noted by Vladimir Dedijer in his study on the Sarajevo assassination. However, these shortcomings were caused more by the density of events in those days, than by the author's intention to leave something out.

Therefore, in the Cyrillic edition of the book, the author made some corrections. Ultimately, the goal of this paper is to present Pfeffer's biography and the context in which the book was created, apart from the reception of his book after its publication and its (non)use in historiography (global and local). Only then can one understand Pfeffer's position both during the First World War and after it, and accordingly the reasons for the book being written twenty years after the end of the Great War. The moves that Pfeffer was forced to make during the Second World War and at the time of the Independent State of Croatia under German pressure were, for the most part, unknown to historiography.